

УДК 341.485

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.3.10>**Вікторія ЯВОРСЬКА**

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права, Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», v0673952677@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2225-6747

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН ГЕНОЦИД

В Україні проводиться підготовка нового Кримінального кодексу, періодично публікуються проекти Кримінального кодексу, в яких здійснюється вдосконалення норм кримінального права, враховуються міжнародні документи, позиції національних та закордонних експертів, усуваються недоліки правового регулювання, вносяться перспективні зміни та ідеї з метою ефективної кваліфікації злочинів.

Мета статті – проаналізувати проекти Кримінального кодексу України від початку 2024 року в частині перспективи вдосконалення кримінальної відповідальності за вчинення злочину геноциду.

В Кримінальному кодексі України визначення злочину загалом повторює міжнародні документи. В тексті проекту Кримінального кодексу України (станом на 25.02.2024 року) застосовується поняття тяжке насильство, яке викликає запитання.

В наступній статті надається поняття геноциду, наявне уточнення вбивства при геноциді, прямо передбачено, що вбити можна одну людину при наявності мети знищити певну групу. Порівняно з Кримінальним кодексом України, в якому визначається позбавлення життя членів такої групи, що не вказує однозначно на вчинення одного вбивства важливе уточнення, адже в науковій юридичній літературі висловлюється позиція, що геноцид потрібно визнавати при умові вчинення одного вбивства.

З вказаного зрозуміло, що проект викликає певні запитання і потребував вдосконалення, що частково втілено в наступних проектах.

Проект Кримінального кодексу України (станом на 16.06.2024 р.) передбачає п'ять статей в розділі, внесена стаття про ознаки, що підвищують на один ступінь тяжкість злочинів, передбачалося керівництво вчиненням злочину геноциду.

В тексті проекту КК України (станом на 02.07.2024 р.) статті про керівництво вчиненням злочину геноциду не згадується.

Злочин геноцид визначається в національному та міжнародному кримінальному праві. Правове регулювання геноциду зважаючи на практичну необхідність потребує вдосконалення.

Ключові слова: геноцид, злочин, проект Кримінального кодексу України, керівництво вчиненням злочину геноциду, публічні заклики.

Victoriia Yavorska. PROSPECTS FOR IMPROVING CRIMINAL LIABILITY FOR THE CRIME OF GENOCIDE

In Ukraine, a new Criminal Code is being prepared, drafts of the Criminal Code are periodically published, in which the norms of criminal law are improved, international documents, the positions of national and foreign experts are taken into account, the shortcomings of legal regulation are eliminated, promising changes and ideas are introduced with the aim of effectively qualifying crimes.

The purpose of the article is to analyze the drafts of the Criminal Code of Ukraine from the beginning of 2024 in terms of the perspective of improving criminal responsibility for committing the crime of genocide.

In the Criminal Code of Ukraine, the definition of crime generally repeats international documents. The text of the draft Criminal Code of Ukraine (as of February 25, 2024) uses the concept of serious violence, which raises questions.

In the following article, the concept of genocide is provided, the definition of murder in genocide is available, it is directly provided that one person can be killed if there is a goal to destroy a certain group. Compared to the Criminal Code of Ukraine, which defines the deprivation of life of members of such a group, which does not unequivocally indicate the commission of one murder, it is an important clarification, because in the scientific legal literature the position is expressed that genocide should be recognized under the condition of the commission of one murder.

It is clear from the above that the project raises certain questions and needed improvement, which is partially embodied in the following projects.

The draft of the Criminal Code of Ukraine (as of June 16, 2024) provides for five articles in the section, an article was added on the signs that increase the severity of crimes by one degree, and it was assumed that the commission of the crime of genocide was committed.

The text of the draft Criminal Code of Ukraine (as of July 2, 2024) does not mention the article on directing the commission of the crime of genocide.

The crime of genocide is defined in national and international criminal law. The legal regulation of genocide needs to be improved, taking into account the practical necessity.

Key words: genocide, crime, draft Criminal Code of Ukraine, leadership in the commission of the crime of genocide, public appeals.

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України від 2001 р. визнано достатньо якісним та позитивним з позиції національних та міжнародних експертів з кримінального права, проте необхідність вдосконалення законодавства відноситься і до Кримінального кодексу України. В 2019 році починається робота над новим Кримінальним кодексом України, перші напрацювання відомі від вересня 2020 року, але у цьому вигляді новий Кримінальний кодекс України запропонований частково, постійне вдосконалення продовжується. Від початку 2024 року можна побачити проекти Кримінального кодексу України від 25.02.2024 р., 16.06.2024 р., 02.07.2024 р. Потрібно проаналізувати можливі перспективи зміни норм кримінального права з приводу правового регулювання геноциду в проекті Кримінального кодексу України (далі – проект).

Наукові публікації та дослідження з теми. Певні аспекти кримінальної відповідальності за злочин геноцид досліджували в своїх публікаціях Антонович М. М., Балацька В. С., Басиста І. В., Герасименко М. М., Іліка М., Кириченко В. М., Лапкіна А. В., Максименко Н. В., Махончук С. М., Тертиченко Т. М., Хавронюк М. І., Хаустова М. Г. та Федоровська М. А. та інші вчені.

Мета статті – проаналізувати проекти Кримінального кодексу України від початку 2024 року в частині перспективи вдосконалення кримінальної відповідальності за вчинення злочину геноциду.

Виклад основного матеріалу. В Кримінальному кодексі України стаття 442 визначає кримінальну відповідальність за вчинення геноциду. Визначення злочину загалом повторює міжнародні документи: «геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу» [1]. Визначаються найбільш поширені прояви геноциду, звертається увага на умисному характері злочину та наявності загальної мети злочину.

Проаналізуємо відмінності запропонованих проектів Кримінального кодексу України від початку 2024 р., пропозиції зміни в правовому регулюванні кримінальної відповідальності за вчинення геноциду.

В тексті проекту Кримінального кодексу України (станом на 25.02.2024 року) поняття геноциду передбачене у книзі одинадцятій, яка називається «Злочини проти міжнародного правопорядку» [2].

У розділі 11.1 передбачено чотири статті, які здійснюють правове регулювання кримінальної відповідальності за вчинення геноциду. В першій статті визначаються терміни, проте наданий тільки один термін, який пояснює значення тяжкого насильства. Відповідно до визначення: «тяжке насильство – спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, згвалтування чи інша дія сексуального характеру, здійснена за відсутності добровільної згоди потерпілої людини, катування або інше нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження» [2].

З наданого поняття виникають запитання, наприклад яку шкоду розуміти тяжкою для здоров'я, в цьому випадку потрібне уточнення, адже можуть виникнути ускладнення при кваліфікації. Питання визначення тяжкої шкоди досить складне в проекті Кримінального кодексу.

Правильно відмічають вчені у висновку на проєкт Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.), що використання поняття тяжкого насильства пояснює «заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи», проте визначення тяжкого насильства вузьке порівняно з поясненням у міжнародному праві [3].

Відповідно до проекту тяжке насильство наділене визначеними проявами, проте заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи не чітко визначає ознаки, а також в проекті не згадуються катування та інше нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження [3]. В тексті проекту Кримінального кодексу України (станом на 25.02.2024 року) врахували пропозицію вчених і вказали «катування або інше нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження» при визначенні поняття тяжкого насильства.

В наступній статті надається поняття геноциду, наявне уточнення вбивства при геноциді, прямо передбачено, що вбити можна одну людину при наявності мети знищити певну групу [2]. Порівняно з Кримінальним кодексом України, в якому визначається позбавлення життя членів такої групи, що не вказує однозначно на вчинення одного вбивства важливе уточнення, адже в науковій юридичній літературі висловлюється позиція, що геноцид потрібно визнавати при умові вчинення одного вбивства.

У висновку на попереднє формулювання проєкту експерти звертали увагу на визначення найменше двох потерпілих від злочину [3]. Вказану норму проєкту вдосконалили, прямо зазначивши можливість визнати потерпілим одну людину, що на думку вчених більше відповідає позиції міжнародного права.

В статті 11.1.3. проєкту (станом на 25.02.2024 року) визначено поняття керівництва вчиненням злочину геноциду: «Особа, яка, фактично здійснювала керівництво політичною чи військовою діяльністю держави чи контролювала таку діяльність та яка особисто або спільно з іншою особою чи через іншу особу: 1) розробила план вчинення злочину геноциду, 2) взяла участь в ухваленні політичного рішення щодо його вчинення, 3) наказала вчинити злочин геноциду, 4) спонукала до вчинення такого злочину або 5) керувала діями, що утворюють злочин геноциду» [2].

В статті 11.1.4. передбачено публічні заклики до злочину геноциду або його виправдовування чи заперечення [2].

З вказаного зрозуміло, що проєкт (станом на 25.02.2024 року) викликає певні запитання і потребував вдосконалення, що частково втілено в наступних проєктах.

Наступним дискусійним питанням, яке прослідковується в змісті проєктів з приводу вдосконалення злочину геноциду в кримінальному законодавстві визначається зв'язок національного кримінального права та міжнародного кримінального права, вплив та наслідки цього впливу на правове регулювання в кримінальному праві, вплив національного законодавства на міжнародне кримінальне право.

Цікаву позицію відносно вказаного впливу з двох напрямків наводить професор Стрельцов Є. Л. Вчений підкреслює важливість відповідного впливу: «Аналізуючи складну проблему взаємовідносин між такими напрямками законодавства, у той же час не потрібно виключати і так званий зворотний вплив національного законодавства, у тому числі і кримінального, на зарубіжне і міжнародне». Відсутність зворотного впливу в умовах інтеграції законодавства, може зумовити виникнення не тільки правових проблем, а й викликати політичні питання [4, с. 50].

Потрібно визначити наскільки прослідковується взаємовплив між національним та міжнародним кримінальним правом при визначенні поняття геноцид в проєкті. В Кримінальному кодексі України, який зараз чинний відмічалось повторення визначення поняття геноциду з міжнародних документів, а отже, наявна відповідність.

Проєкт Кримінального кодексу України (станом на 25.02.2024 року) поширено визначає геноцид, зокрема визначене поняття тяжкого насильства з метою правильного розуміння відносно вчинення геноциду, поняття геноцид повторює поняття з міжнародних документів, проте чітко передбачено, що геноцид може кваліфікуватися при вбивстві навіть однієї людини при наявності мети знищити цілу групу, що позитивно, адже не виходить з змісту статті, а прямо визначене в нормі статті та дозволяє уникнути різних позицій.

Зважаючи на продовження війни в нашій державі важливим потрібно відмітити поняття керівництва вчиненням геноциду, яке визначає зв'язок вчинення злочину з керівництвом політичною чи військовою діяльністю та участю в розробці плану злочину, прийнятті політичного рішення про вчинення геноциду, наказу, спонукування до геноциду, керування вчиненням злочину. Вчинення геноциду в Україні в період війни показує необхідність відповідної кваліфікації вчинення геноциду. Зрозуміло, що геноцид потребує детальної підготовки, визначення виконавця, а частіше виконавців, якщо геноцид передбачає посягання на значну кількість осіб. Наказ про вчинення цього злочину переважно віддається зацікавленими в меті злочину особами – політичним чи військовим керівництвом, які наділені певними повноваженнями і засобами для вчинення злочину. В певних випадках може відбуватися пряме керівництво вчиненням злочину, наприклад у випадках тривалого вчинення, що проявляється при масових вбивствах, заподіяння тяжкого насильства, створення для людини умов життя, розрахованих на її повне або часткове знищення, запобігання дітонародженню.

Проаналізувавши названі в проєкті (станом на 25.02.2024 року) дії відносно керівництва геноцидом можна відмітити необхідність їх закріплення, зважаючи на практичне застосування вказаних дій в різних населених пунктах України в період окупації до мирного населення. Причому особи, які здійснюють керівництво вчиненням злочину завжди часто небезпечніші виконавців, дії яких можна припинити і тим самим припинити вчинення злочину, затримати, притягнути до кримінальної відповідальності та покарання. При наявності військового чи політичного керівництва значно ускладнюється можливість доказування вчинення злочину, а злочинна діяльність продовжується за рахунок виконавців геноциду.

Вчинення злочину геноциду в період війни показало можливі прогалини правового регулювання в цьому напрямку, а відповідно кри-

мінальне законодавство повинне визначати всі важливі деталі злочину для уникнення неправильної чи неповної кваліфікації геноциду. З цієї позиції потребує вдосконалення національне кримінальне законодавство, та погодження з міжнародним кримінальним правом, адже значна кількість питань вимагає певного вдосконалення з позиції міжнародного кримінального права. В цьому випадку проявляється позитивний вплив національного кримінального права на міжнародне кримінальне право і навпаки з єдиною метою вдосконалення правового регулювання у визначених категоріях злочинів.

В Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього визначаються карані діяння: геноцид, змова з метою вчинення злочину, прями та публічні заклики до вчинення злочину, замах на вчинення злочину, співучасть у геноциді [5]. Прямого визначення керівництва вчиненням геноциду не передбачено, проте керівництво злочином передбачає наявність особи чи осіб, які вчинять злочин. У всіх випадках, які визначені в Конвенції (змова, заклики, співучасть) доцільно відмітити передбачений не один виконавець, а інші співучасники. Проте, одразу виникає питання наявності поняття різних форм співучасті в міжнародному документі, але відсутність поняття керівництва геноцидом.

Для визначення поняття співучасті потрібно звернутися до Загальної частини Кримінального кодексу України, зокрема в частині 2 статті 27 визначено, що поряд з виконавцем співучасником кримінального правопорушення виступає організатор, підбурювач і пособник [1].

В частині 3 статті 27 КК України визначене поняття організатора злочину, в якому зустрічаємо поняття керівництво в різних значеннях відносно участі у вчиненні злочину: «Організатором є особа, яка організувала вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням» [1]. В понятті підбурювача та пособника злочину поняття «керівництво» не зустрічається. Виникає питання співвідношення понять «керівництва політичною чи військовою діяльністю держави» в проєкті КК України (станом на 25.02.2024 р.) та організатора злочину в Загальній частині КК України. Крім того, названа діяльність передбачає достатньо широке поняття, а закріплене у нормі права поняття «фактично» не надає чіткості змісту статті проєкту.

Використання поняття керівництва геноцидом в проєкті Кримінального кодексу України

(станом на 25.02.2024 р.) надається з метою притягнення до кримінальної відповідальності, проте здійснення кваліфікації потребує врахування норми права про співучасть у вчиненні злочину.

У висновку на проєкт кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.) висловлено зауваження, що в цьому Проєкті потерпілими від кожної форми геноциду є найменше двоє осіб і це не відповідає міжнародному праву [3]. У всіх проєктах Кримінального кодексу України за 2024 р. враховано пропозицію національних експертів і передбачається, що потерпілим визнається одна людина при наявності мети злочину. В Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього передбачено: «вбивство членів такої групи» [5], що не зовсім погоджується з думкою про найменше одного потерпілого від злочину геноциду.

Національні експерти звертають увагу на відмінність прямого та публічного підбурювання до вчинення геноциду від форми злочину: «пряме та публічне підбурювання до геноциду є явищем, яке в доктрині українського кримінального права називається «односторонньою» співучастю: вважається, що пряме та публічне підбурювання до геноциду наявне тоді, коли особи адресувала невизначеному колу осіб заклики до вчинення актів геноциду, і принаймні одна інша особа втілила такі заклики в життя. У таких випадках, вочевидь, не можна вести мову про «двосторонній» зв'язок між особами (змову), характерну для співучасті». На відміну від ст. 442 чинного КК України проєкт (станом на 30.01.2023 р.) не визначає кримінальної відповідальності за пряме та публічне підбурювання до геноциду, а в Загальній частині не передбачені норми права про пряме та публічне підбурювання до кримінального правопорушення [3]. В наступних Проєктах взято до уваги зауваження і визначена кримінальна відповідальність за публічні заклики до вчинення геноциду, а в Проєкті від 02.07.2024 р. визначено чітко «прямо і публічно».

Наступний проєкт Кримінального кодексу України (станом на 16.06.2024 р.) передбачає п'ять статей в розділі. Внесена стаття про ознаки, що підвищують на один ступінь тяжкість злочинів: «вчинення умисного злочину: 1) передбаченого статтею 11.1.5, з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей; 2) передбаченого статтею 11.1.5, з використанням медіа чи інформаційної системи» [6]. В проєкті (станом на 02.07.2024 року) цієї норми права не передбачено, причому немає

окремої статті та навіть не визначене у статті, до якої відсилається, а саме публічні заклики до вчинення злочину геноциду або його виправдання чи заперечення.

В проєкті (станом на 16.06.2024 р.) передбачалося керівництво вчиненням злочину геноциду [6].

З метою правильного розуміння цього поняття звертаємося до статті 2.7.2 проєкту КК України (станом на 02.07.2024 р.), в якій визначені співучасники кримінального правопорушення: «Організатором є особа, яка: 1) керувала готуванням до кримінального правопорушення або його вчиненням, 2) створила просту групу, що вчинила кримінальне правопорушення, чи керувала нею, 3) створила організовану злочинну групу чи керувала нею або 4) координувала діяльність двох чи більше організованих злочинних груп» [7]. Проте, статті про керівництво вчиненням злочину геноцид у цьому проєкті не згадується, на відміну від двох попередніх проєктів, які передбачали вказане поняття.

В проєкті Кримінального кодексу (станом на 02.07. 2024 року) в розділі передбачені дві статті, які визначають геноцид, причому перша стаття практично повністю повторює міжнародні норми права з уточненням на можливість вбити одну людину при наявності мети злочину. Друга стаття, 11.1.2 передбачає публічні заклики до вчинення геноциду або виправдовування чи заперечення злочину [7].

Проаналізувавши проєкти Кримінального кодексу України з початку 2024 року відмічаємо значні зміни правового регулювання злочину геноцид, причому за кількістю статей та змістом, який вказані норми права передбачають.

Враховуючи підготовку проєкту Кримінального кодексу України необхідно звернути увагу на правильність, послідовність та погодженість правового визначення кримінальної відповідальності за вчинення геноциду. Злочин геноцид потребує уваги та вдосконалення правового регулювання зважаючи на зростання небезпечності вчинення геноциду в період війни. Вказаний злочин властивий великим та організованим і малим доісторичним спільнотам [8]. Усвідомлення світовою спільнотою великої суспільної небезпеки такого кримінального правопорушення як

геноцид, його правова оцінка відбулася лише в середині двадцятого століття [9, с. 214]. Зараз повною мірою потрібно зрозуміти, що вказаний злочин вчиняється періодично в різні періоди, відносно певних спільнот з метою їх повного чи часткового знищення. Вивчення і вдосконалення геноциду та питань, які виникають при здійсненні правового регулювання злочину покликане знайти певні можливості для ефективного запобігання, припинення та покарання злочину.

Превенція від вчинення наступних злочинів геноциду можлива у випадку покарання за вчинення злочину [10], а покарання ефективне при правильній кваліфікації і врахування всіх важливих аспектів злочину.

Висновки. Злочин геноцид визначається в національному та міжнародному кримінальному праві. В період війни значно посилюється увага до геноциду через велике збільшення кількості вчинених злочинів геноциду та зростання суспільної небезпечності цього злочину.

Правове регулювання геноциду зважаючи на практичну необхідність потребує вдосконалення.

Наявні спроби вдосконалення правового регулювання геноциду у проєктах Кримінального кодексу України. Проаналізувавши проєкти, які опубліковані в цьому році, станом на 25.02.2024 року, 16.06.2024 року, 02.07.2024 року, відмічаємо зміни в кількості статей, які визначають правове регулювання геноциду, зокрема зменшення їх від п'яти до двох в проєкті 02.07.2024 р. та 01.08.2024 р. наявності цікавих норм права, які не завжди погоджувалися з нормами Загальної частини та міжнародними документами, використання не повністю уточнених понять, не визначеність кримінальної відповідальності за співучасть у вчиненні геноциду та обставин, які виступають кваліфікуючими при вчиненні злочину.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з дослідженням правового регулювання запобігання вчинення геноциду, вивчення історичних аспектів геноциду, впливу історичних аспектів на значення правового регулювання геноциду та притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.07.2024)
2. Контрольний текст проєкту (станом на 25.02.2024 року). Кримінальний кодекс України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf> (дата звернення: 29.07.2024)

3. Висновок національних експертів на проєкт кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf> (дата звернення: 29.07.2024)

4. Стрельцов Є. Л. Складні сучасні процеси інтеграції міжнародного, зарубіжного та національного законодавств. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 42–53.

5. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 09.12.1948. Офіційний переклад Конвенції надісланий листом МЗС № 72/14-612-54598 від 22.04.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 29.07.2024)

6. Контрольний текст проєкту (станом на 16.06.2024 року) кримінальний кодекс України. <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/06/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-16-06-2024.pdf> (дата звернення: 29.07.2024)

7. Контрольний текст проєкту (станом на 02.07.2024 року). Кримінальний кодекс України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/07/03/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-02-07-2024.pdf> (дата звернення: 29.07.2024)

8. Ігор Бігун, Лариса Зарічняк транскрипт і переклад. Голодомор. Світова історія геноциду. Лекція Нормана Наймарка. *Історична правда*. 15.10.2015. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/560d25602670e/>

9. Зайченко О. Ю. Кримінально-правова характеристика діяння геноцид (ст. 442 КК України). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 6. С. 213–220.

10. Титич В. Знищення нації не тільки через масові вбивства: у чому «проблема» доведення геноциду і до чого тут культура. *Українська Правда*. 25 липня 2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/07/25/7467349/>